

ZRÍNYI MIKLÓS, A KÖNYVGYŰJTŐ

(A csáktornyai könyvtár)

Bevezető gondolatok

Kevés XVI–XVII. századi könyvtárról ismerünk olyan forrásokat, amelyek lehetővé teszik e gyűjtemények kialakulása történetének megírását. Sajnos, kevés példa hozható fel e kijelentés megcáfolására. Elsőként mindenkinek a Zrínyi-vő Batthyány Boldizsár jut eszébe, hiszen Iványi Béla adatgyűjtésének köszönhetően ismerjük Erhardt Hiller és Jean Aubry könyvszámláit, amelyeket az eruditus főúr németújvári gyűjteményét gyarapítandó küldött könyvekről állítottak ki.¹ Az Iványi tiszteletere kiadott adattári kötet függelékében olvasható az após 1571. december 12-i levele, amely szerény adalék az említett gazdag bibliotheca történetéhez, ugyanakkor figyelemre érdemes abból a szempontból is, hogy a vő és após nem csupán híreket, vadászebeket stb. küldött egymásnak: „Továbbá tudom, hogy Tekegyelmed ex litteris értette és hallotta az tengeren való hadakozásnak dolgát. Ím mostan Tekegyelmednek ismét újobban megküldöm, miképpen megírták az viadalnak dolgát. Ezt pedig énnekem szintin Velencéből küldötték. Mert énnekem egyik tengeremléki tisztartóm Velencében volt, aki által küldötték. Azért ezt Tekegyelmed minden bizonynyal elhiheti, hogy ez nyomtatásban írbán megküldöttem”.² (Ebben az előadásban az idézet természetesen nem Batthyány Boldizsár jellemző hangzotta el.)

A csáktornyai Zrínyi-könyvtár, sajnos, azok közé tartozik, amelyekre vonatkozóan nem tudunk hasonló forrásokra hivatkozni. Ezért kell szinte kizárólag a ma is meglévő kötetekre, az azokban található kézírásos bejegyzésekre hagyatkoznunk. Ezt annak ellenére is állíthatjuk, hogy Kovács Sándor Iván a Vittorio Siri – Giacomo Piccini – Zrínyi Miklós kapcsolatot jellemezve rámutatott, hogy Piccini lehetett a költő egyik könyvügnöke.³

A meglévő kötetekre hagyatkozt az eddigi szakirodalom is, ha a költő Zrínyi Miklós könyvszerzéseiről, olvasmányairól értekezett.⁴ Csaknem valamennyi szerző említi, hogy a ma a Zágrábi

¹A magyar könyvkultúra múltjából. Iványi Béla cikkei és anyagyűjtése. Sajtó alá rendezte és a függelékkel összeáll. HERNER János, MONOK István. Szeged, 1983. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. 11.) (A továbbiakban: ADATTÁR 11.) 410–435.

²ADATTÁR 11. 554.

³Ezt az előadást követő vitában is megismételte. Lásd: KOVÁCS Sándor Iván: *Kísérlet Zrínyi Tasso-köteteinek meghatározására*. in: KIRÁLY Erzsébet – KOVÁCS Sándor Iván: „Adria tengernek főnnforgó hajjai”. Bp. 1983. 52–58.

⁴A Zrínyi-könyvtár szakirodalmának bibliográfiai összefoglalását lásd: MONOK István, *Zrínyi Miklós könyvtára és a többi horvátországi főúri gyűjtemény a XVII. században*. Külön is felhívjuk a figyelmet arra, hogy a könyvek provinciájára található megjegyzések SZÉCHY Károly, *Gróf Zrínyi Miklós, a költő. 1620–1664*, I. köt. Bp. 1896 (a továbbiakban: SZÉCHY 1896) életrajzi munkájában (főképp pp. 198–206.). Ennél lényegesen több ilyen jellegű adatot hasznosított KLANICZAY Tibor, *Zrínyi Miklós* 2. kiad. Bp. 1964 (a továbbiakban: KLANICZAY 1964) című monográfiájában. Az ezt követő tanulmányok csaknem mindegyike tartalmaz adalékokat, ahogy a kutatók kötetéről kötetre kézbe vették a Bibliotheca Zrinyiana darabjait: KLANICZAY Tibor, *Zrínyi, Velence és az államvezetési irodalma in A múlt nagy korszakai*. Bp. 1973. 353–363. (a továbbiakban: KLANICZAY 1973); ugyanő: *Zrínyi olvasmányaihoz: Vittorio Siri in Hagymányok ébresztése*. Bp. 1976. 249–260); KOVÁCS Sándor Iván, *Tallózás Zrínyi Miklós könyvtárában in Zrínyi-tanulmányok*. Bp. 1979. 154–168.; ugyanő: *Zrínyi római útikönyve – A Zrínyi-könyvtár Petrarca-kötetei – Kísérlet Zrínyi Tasso-köteteinek meghatározására in KIRÁLY Erzsébet–KOVÁCS Sándor Iván: „Adria tengernek főnnforgó hajjai”*. Bp. 1984. 15–33.; 34–47.; 48–58.; ugyanő: *A lírikus Zrínyi*. Bp. 1985 (főképp az első fejezet); ORLOVSZKY Géza, *A Zrínyi-könyvtár öt katalógusa in Zrínyi-dolgozatok I.* Szerk. HAUSNER Gábor, KOVÁCS Sándor Iván, Bp. 1984. 8–71 (a továbbiakban: ORLOVSZKY 1984).

Egyetemi Könyvtár Bibliotheca Zrinyiana részeként őrzött könyvanyag nem csupán a költő Zrínyi Miklós könyveit tartalmazza, és hogy az ő könyvtárából nem minden kötet található meg itt. E könyvtári egységből viszonylag egyszerű kiválasztani két olyan csoportot, amely biztosan nem a költő beszerzése: az 1664 után megjelent könyveket, illetve azokat, amelyekben csak a Wlassim család valamelyik tagjának található bejegyzései (ez utóbbiak azért, mert azok minden bizonnyal Zrínyi Ádám házasságával kerültek a többi könyv közé). Így a ma is meglévő könyvek közül 522 mű az, ami elvileg lehetett Zrínyi Miklós tulajdona. Ezt biztosan persze csupán azokról a kötetekről állíthatjuk, amelyben a költő autográf bejegyzése is szerepel. Az exlibris még nem bizonyíték, hiszen az megtalálható 1664 után megjelent könyvekben is (fia, vagy bárki beragaszthatta utólag is). Csupán elvi megszorítások lehetségesek azokkal a kötetekkel kapcsolatban, amelyek ma megvannak, és szerepelnek az 1662-ben készült katalógusban, de nincsen bennük Zrínyi-autográf bejegyzés. Az 1662-es katalógus egyébként⁵ olyan részletes leírású, hogy ha ma is megvan egy a címleírásban jelzett mű, akkor maga a könyv is azonosítható (a jegyzék leírója ugyanis csaknem mindig tett megjegyzést a kötésre vonatkozóan is).

Miután jelen előadásomban nem feladatom Zrínyi Miklós könyvei kiadási helyek szerinti megoszlásának pontos, számszerű elemzése, s mivel nyugodtan állíthatjuk, hogy a meglévő könyvanyag (a már említett egységeket kivéve) is alkalmas az arányok bemutatására, minden, a továbbiakban említendő százalékos jellemzés alapjául ezt tettük.

A könyvgyűjtő Zrínyi jellemzésének forrásai

A könyvek kiadási évek szerinti vizsgálata csak nagyon elvi értékű, s meglehetősen kétes eredményeket ad. Azt mindenesetre megerősíti, hogy Zrínyi beszerzései nem a könyvtárépítést célozták, hanem a könyvek általi tájékozódást és kikapcsolódást. Ehhez képest például a Rákóczi-könyvtár a korban „elavult”-nak számíthatott. Zrínyi meglévő könyveinek közel 40%-a a költő 1636. évi itáliai utazása után jelent meg.

A könyvanyag nyelvi megoszlása valamivel többet árul el: 57% a latin, 33% az olasz, 3% a francia, és a maradék 7% a magyar, német, cseh, spanyol és a többnyelvű (latin–olasz, latin–görög, latin–francia, illetve szótárak).

Jól tudom, hogy a XVII. században az európai könyvkereskedelem volt annyira fejlett, hogy a könyvek kiadási helyei szerinti vizsgálat alig több, mint távoli jellemző legyen, mégis hiszem, hogy nem felesleges, ha néhány szóban kitérek rá. Nem volt meglepő – hiszen a Zrínyiek, s általában is a horvátországi nemesség jó Velencei kapcsolatának szakirodalma van⁶ –, hogy a könyvek 40%-a olaszországi kiadású, s ennek több mint 60%-a velencei. Németországi 23%, s ehhez köthető az 5,5% svájci (bár latin, francia és olasz nyelvűek), és a 4,5% ausztriai. Franciaország és Strasbourg 11%-ot képvisel. Észak-Németalföld 5%-ot, Dél-Németalföld 3-at. Ha a 3% sine loco megjelentet is levonjuk, akkor a maradék 5% jut Magyar-, Cseh-, Spanyol- és Svédországra, Dániára és Angliára. Ha ugyanezt a megoszlást városokra lebontva nézzük, akkor a kép teljesen szokványos: az európai könyvkereskedelem központjait kell elsőként említeni: Velence, Majna Frankfurt, Köln, Lyon, Bécs, Antwerpen, Amsterdam, Párizs és Bologna. A többi mind 10-nél kevesebb előfordulású.

E hosszúra nyúlt bevezető után rátérek a proveniencia-vizsgálat egyetlen rendelkezésünkre álló tényleges forrásának, a könyvek possessor-bejegyzéseinek vizsgálatára.

⁵Kiadását lásd: *Die Bibliothek des Dichters Nicolaus Zrínyi*. Hrsg. von Sigmund KENDE. Wien, 1893. 51–84; A könyvtár eddigi katalógusainak konkordálását ORLOVSZKY 1984 végezte el, itt részletesebben szól a ma is meglévő könyvanyag keveredéséről is.

⁶Lásd például KLANICZAY 1973.

A Zrínyi, Wlassim, Daun, Althan családok tagjain és az ismeretlenek kivül közel 170 névvel találkozhatunk a ma is meglevő könyvekben olvasható kézírásos bejegyzésekben. A legtöbb ismeretlen számunkra, de vannak köztük mindenkinek ismerős nevek is (Thurzó György, Lippay György, Szelep-csényi György, Patachich István, Mikulich Sándor stb.), mutatva, hogy a könyvkölcsönzés már akkor sem volt hálás dolog: a kölcsön adott könyv sohasem került vissza gazdájához. A számos név között három olyan csoport található, amelyről ezen előadás keretében gondoltam beszámolni.

Jóna István csáktornyai jószágigazgató nevét e könyvtár története kapcsán már Széchy Károly és Klaniczay Tibor is említi,⁷ életéről azonban nem tudunk többet ma sem. Könyvtárából 15 kötet került Zrínyihez (több köztük kolligátum). Ezek többségében csak a neve szerepel a jelmondatával (Post tenebras spero lucem), esetleg a beszerzés dátumával. 1663-nál nincsen hozzánk közelebb eső, tehát a könyvek sem kerültek hamarabb a csáktornyai bibliothecába. Elképzelhető, hogy Zrínyi a jószágigazgató halála után jutott hozzájuk (ennek évét nem ismerjük). E 15 kötetből külön két kötetet említünk még meg, bár többen szerepel az előző tulajdonos neve is. Draskovich Györgytől került hozzá egy Velencei 1573-as kiadású könyv, Francesco Guicciardini, Francesco Giovanni Lot-tini és Francesco Sansovio munkája (BZ 273). Lackner Kristóf Galea Martis-át a költő Zrínyi apjától, Györgytől kapta (BZ 324b) szolgálataiért.

Liszt Jánostól kerülhetett a Liszti család 13 könyve Zrínyi Miklóshoz,⁸ attól a Liszti Jánostól, aki bizalmi embere volt, s akit Vitnyédivel s Guzich Miklóssal 1655-ben tárgyalni, s török elleni harcra buzdítani küldött az osztrák rendekhez.⁹ E 13 könyv bejegyzései azonban ennél többet elárulnak azok sorsáról. Conrad Gesner *Historiae animalium liber-je* (BZ 115) Mossóczy Zakariásé, mint tinini püspöké volt 1576-ban. 1643-ban még nem volt Liszti Jánosé, akkori ugyanis Branik György bejegyzése. A könyvek 1656 után lettek Zrínyiéi, hiszen ez évből még találunk Liszti János bejegyzést (ez utóbbiban említi a fiatalon meghalt Liszti Tamást is). A genealógiai szakirodalom Liszti II. János-ként regisztrálta azt a Jánost, aki 1595-ben Merse Györgytől kapott egy könyvet (BZ 215), s minden bizonnyal övé volt Lucio Dominico Brusoni *Facietiarum exemplorumque libri septem* című munkájának bázeli, 1559. évi kiadása is (BZ 280). Liszti Mihályról, aki 1611-ben vette nyilvántartásba Ravisius Textor egy munkáját (a bejegyzés: „Michaelis Listii et amicorum suorum catalogus inscriptus 1611. 31. Maij”) nem találunk életrajzi adatokat. Annál inkább ismert az 1630-ban meghalt, Brandenburgi Katalin kezét Bethlen Gábor számára megkérő Liszti Ferenc, aki hat kötetben szerepel possessorként. Ebből csupán kettő datált bejegyzés (1615, 1616).

Tulajdonképpen külön részben kellene tárgyalnom a következő csoport könyv tanulságait, de miután a felbukkanó nevekről semmit sem sikerült megtudnom, a következtetéseket sem tartom végleges igazságoknak: eszerint ugyanis újabb 11 kötettel¹⁰ csökkenne azoknak a könyveknek a száma, amelyeket a költő Zrínyi kézbe vehetett volna. Külön kiemelem, hogy e könyveknek nincsenek mégcsak Zrínyi kézírásához hasonló bejegyzések sem, s a raktári jelzetek is mások, mint az alább bemutatandók (ezek a gerincen „no” és számból állnak – három könyvön a 11-ből; ez másutt viszont nem fordul elő).

A BZ 63-on csupán „Ecclesiae Gemnicensis” bejegyzés szerepel, és ettől függetlenül egy (év?) szám: 1623. A BZ 79/5 már többet elárul: Daniel Holik 1621-es possessor-jegye után „Ex libris Joannis Zagrabini”. A „Zagrabini” áthúzott, de ott a jelmondata is „Deus meus et omnia”. Ugyanitt: „Ecclesiae Gemnicensis”. A BZ 87-ből még többet tudunk meg: „Deus meus et omnia. Ex libris

⁷SZÉCHY 1896. 203.; KLANICZAY 1964. 37, 58, 609. A bejegyzések a következő kötetekben találhatóak: BZ 46, 50, 66, 68, 74, 79/II, 167, 216, 273, 319, 324b, 344, 354, 356, 366.

⁸BZ 8, 13, 35; 36, 56, 115, 168, 215, 221, 224, 280, 370, 391.

⁹A Liszti családra lásd: KEMÉNY József, *A nagyköpcsényi Listi család eredete, növekedése és hanyatlása*. (Új Magyar Múzeum, 1854. I. 489–511.); KOMÁROMI András, *Listi László élete*. Bp. 1887.; KLANICZAY 1964. 609, 709.

¹⁰BZ 42, 63, 79/IV, 87, 157, 259, 313, 351, 357, 368, 390.

Joannis Zagrabini Trencziniensi Anno 1618 emptus a Domino Michaelae Nitticzki d. 8. die 4. Martij”, majd „Ex libris Ecclesiae Gemniciensis A. 1640”. Tehát Johannes Zagrabinus volt az előbbi tulajdonos. Ez derül ki a továbbiakból is. A BZ 157-ben egy egész kis történetet leír „Johannes Zagrabinus Parochus Klobucensis”. A történet szerint a könyv egy sziléziai papé, Johannes. Sarkaderiusé volt, aki Olmützben „Martirio coronari meruit”; kézjegyét Johannes Zagrabinus látta a kötetben („ego viso nominis sui manu propria subscriptione”); a könyvet viszont „a quodam cive” vette Olmützben. Mi azonban nem láthatjuk Sarkaderius bejegyzését, mert a „Sarkaderius” nevet átfirkálta egy bizonyos „Soebellay”. Így az ő bejegyzése: „Ex libris Joannis Soebellay”. A BZ 42-ben az „Ex libris Joannis Zagrabini”-ből a „Zagrabini”-t firkálta át ugyanő. A BZ 313, 351, 357 és 390 jelzetű könyvekben viszont csak az ő bejegyzése található: „Ex libris Joannis Soebellay”. Három datált is: 1635, 1638 és 1648. A kulcsot a BZ 368 adja: „Ex libris Joannis Soebellay Parochi Gemniciensis 1638”. Tehát Sarkaderius könyvét megvette Joannes Zagrabinus, s néhány más könyvével együtt eladta (?) Joannes Soebellay-nak, aki Parochus Gemniciensis volt hozzávetőleg 1635 és 1648 között. Az utolsó e körhöz tartozó könyvben van a meglepetés. Ennek bejegyzései: „Deus meus et omnia” „Ex libris Joannis Zagrabini. sacerdotis”; „Emptus liber a Domino Paulo Rotkowsky 1636; és „H. L. B. de Wlassim”. Feltehető tehát, hogy e könyvek is a Wlassim könyvtárral kerültek a csáktornyai bibliothecába.

A régi raktári jelzetek tanulsága

Klanciczay Tibor már Zrínyi-monográfiájának második kiadásában¹¹ felhívta a figyelmet a ma is meglévő könyveken megtalálható egykori raktári jelzetek vizsgálatának fontosságára. Ez csupán most, hogy valamennyi kötetet kézbe vettünk, válik lehetővé.

Négyféle jelzet fordul elő gyakran a könyvekben. Az egyik az első táblán belül, vagy az előzékeken lévő általában két-háromjegyű szám tintával. Ez kizárható a vizsgálatból, mert – bár ebből van a legtöbb – ott találjuk az 1664 után megjelent kötetekben is. Elképzelhető, hogy a Morvaországba való átszállításkor, esetlegesen egy felvetődött újrendezést szolgálta volna. A „volna” azért indokolt, mert az új helyen végül is az 1662-ben készült szakrendes katalógus lett a felállítás alapja. Ez a jelzet (egy római és egy arab szám kombinációja) ugyanis nem a katalógus írásával egyidőben került a könyvekre, de megegyezik azzal. A harmadik és negyedik jelzet-típus a számunkra többet mondó: az egyikből viszonylag kevés van, s általában a címlapon vagy az előzéken található. Szögletes kis „n”, felemelt „o” (tehát numero), és egy szám. Több könyvön található továbbá egy gerincjelzet. Nagy (4–6 cm) arab szám. Kiválogatva ezen két utóbbi jelzetet tartalmazó könyveket, felállítottuk azok sorrendjét, s – hitünk szerint – sokat mondó eredményt kaptunk.

Az adatgyűjtés során – Kovács Sándor Iván ötlete alapján – azt a prekonceptiót alakítottuk ki, hogy ez egy más tulajdonos egykori könyvtárának jelzete lehet, amely gyűjtemény egy részét Zrínyi megszerezte. A könyveket e számok alapján sorba rakva eldönthető volt, hogy így azok nagyság szerinti sorrendet alkotnak. Hozzárendelve azonban ezekben a könyvekben lévő possessorbejegyzéseket, kiderült, hogy nem származhatnak egy bibliothecából (csak példaként néhány név: Mossóczy Zakariás, Liszti János, Istvánffy Miklós, a gráci jezsuiták stb. stb.).

Részben hasonló eredményt hozott a gerincjelzet szerinti rendezés (közel 120 kötetről van szó). Ez is egy nagyság szerint rendezett könyvtárat mutat, amely számos meglévő tulajdonos gyűjteményéből való.

Számomra az eddigiek azt mutatják, hogy Zrínyi Miklós, könyvtára 1662 előtt nagyság szerint volt elrendezve. S mert a gerincjel legnagyobb száma 968, s minden százból van néhány példa, az nem elképzelhetetlen, hogy ekkora volt. Ez pedig a ma meglévő könyveknek, s az 1662-es katalógusban szereplő nem meglévők összegének csaknem a duplája. Szükséges e jelzeteknek ismételt végignézése;

¹¹KLANCICZAY 1964. 610.

a mostani adatrögzítés mindenképpen azt mutatja: 1662-ben a csáktornyai gyűjtemény még nagyság szerinti rendben volt. A szakrendi elhelyezés elkezdődött, s elképzelhető, hogy az ismert jegyzék csupán rész-katalógus. Meg kell e szempontból újra vizsgálni a katalógus eredetijét (hajtogatás stb.).

Annak ellenére, hogy Zrínyi Péter ozalyi könyvtáráról egyszer említenek egy számot (200 könyv),¹² s hogy Zimányi Vera megtalálta ezek egy részének jegyzékét (erről hallhatunk előadást Orlovsky Gézától), egy könyve ma is megvan a Bibliotheca Zrinyianában (egy Odüsszeia – BZ 80), s hogy Zrínyi nyilván örökölt könyveket apjától is, nem tartjuk elképzelhetőnek, hogy e két nagyság szerint rendezett könyvtári egység nem a költő könyvtárából származott; annak régebbi rendezését mutatja. Ezt arra a tényre alapozzuk, hogy még 1662-ben megjelent könyveken is előfordul a gerincszám.

Megismétlem: véglegesnek szánt következtetéseket csak egy újbóli ellenőrzés után írhatok le.

Egy rövid pillanatra visszatérve arra a kérdésre, hogy Zrínyi milyen könyveket örökölhetett őseitől: erre vonatkozóan hallgatnak a források. A bevezetésben idézett 1571-es Zrínyi György levélen kívül kettő könyvbejegyzést idézhetek: az egyik könyvet, Lackner Kristóf két művét tartalmazó kolligátumot (BZ 324b) a szerző 1626-ban ajándékozta a költő apjának, aki Jóna István jószágkormányzónak adta tovább. Tőle, a már említettekkel került Miklóshoz. A másikat, Curtius Rufus Nagy Sándor történetének egy lyoni kiadását (BZ 355) 1618-ban kapta Zrínyi György Szilágyi Istvántól valamely hely Szent Mihály egyházának presbiterétől. Valószínűleg örökségképp került Miklóshoz.

Befejezésként

Amennyire a szűkös források lehetővé tették, megpróbáltam röviden összefoglalni, hogy a költő Zrínyi Miklós csáktornyai könyvtára milyen forrásokból gyarapodott, a ma is meglévő könyvek e szempontból milyen tanulságokkal szolgálnak. Nem fejeztük be az anyag feldolgozását, s mint említettem is, szükség lesz újabb adatellenőrzésre is; bízom azonban abban, hogy ennek eredményeicsupán az elmondottak megerősítését szolgálják.

Utolsó mondatban meg kell említenem, hogy nem tartom valószínűtlennek Zrínyi velencei szállítója kilétének felkutatását valamelyik velencei levéltárban. Előadásom témájának kidolgozását egy ehhez hasonló felfedezés tenné végső soron lehetővé.¹³

Kovács Sándor Iván

„MERT SZERENCSE VIGASZTAL”

Vélekedések néhány Zrínyi-könyvjegyzetről

Előadásom meghívóbeli címe az volt: *A könyvolvasó Zrínyi*. Ez a cím azonban sem azt a sokat nem fedheti, amit el kellene mondanom, sem azt a keveset, amit a kimért idő szorításában elmondhatok. Azért sem pontos a régi munkacím, mert csak arról a könyvolvasóról szólhatunk, aki könyvjegyzetek formájában hagyta ránk véleményét olvasmányairól; arról azonban nem, aki elveszett vagy megjegyzeteletlen könyveit használta (Tassója, Machiavellije pl. nincs meg, teljes Marino kollekcója pedig glosszázatlan). „A könyvolvasó” fogalmába nem fér bele továbbá „a kéziratolvasó” Zrínyi sem, holott ha vannak fontos glosszái, javításai, akkor közülük is azok a legfontosabbak, amelyekkel versei ki nyomtatás előtti gyűjteményét, a *Syrena*-kódexet kísérte.

¹²ZIMÁNYI Vera adata: *Haus-Hof und Staatsarchiv*, Wien, Ungarn, Fasc. 307. pallium 17.

¹³Köszönetet mondok a JATE Kalmár László Kibernetikai Laboratórium munkatársainak, GÁL Györgynek és SZEMES Gábornak, továbbá kollégáimnak BAKONYI Gézának és KOKAS Károlynak, akik az anyag számítógépes kezeléséhez nyújtottak segítséget.

A helyesebbnek vélt új cím egyetlen könyvjegyzetet emel e kis dolgozat élére, amit magyarázó kiegészítéssel is elláttam. A pontosabb címek fedezete alatt hadd törjek ki máris a meghívóbeli formulázás szorításából éppen a saját verseskönyv kéziratának másolatát korrigáló Zrínyi jellemzésével. Azért is meg kell ezt tennem, mert a kézirat- és könyvvasó Zrínyiről szólva ezúttal kizárólag a költőre szorítok: most csak azok a glosszái érdekelnek, amelyeket a *költő* vetett papírra; amelyek versnek, verstördéknek, versmorzsaléknak, metrikus szövegnek tekinthetők, vagy valamiképp kapcsolatba hozhatók a költő–prózaíró irodalmi munkásságával. (A történelmi–politikai könyveit jegyzetelő Zrínyiről úgyis sokat tudunk. Klaniczay Tibor kellő figyelemben részesítette ezeket a margináliákat Zrínyi-monográfiájának 1964. évi kiadása 378–385. lapján, újabban pedig a *Pallas magyar ivadéka* magisztrális Zrínyi-tanulmányában: 1985, 153–211.)

A *Syrena*-kódexet a századelőn Négyesy már tüzetesen megvizsgálta és leírta, fotómásolatokat is készített róla, a költői művek 1914. évi kritikái kiadásában pedig beszámolt vizsgálati eredményeiről. Zrínyi epigrammáinak szerzői kéziratát azonban nem ismerte fel, illetve nem fogadta el az erre vonatkozó korábbi megállapításokat (vö. „*Mint Hektor Trójának...*”, 1982, Kézirattár-sorozat), és nem vett számba valamennyi Zrínyi kezétől származó javítást. 1979 és 1985 közötti zágrábi útjaim során mindig megtekintettem a *Syrena*-kódexet. Legutóbb – Orlovsky Géza segítségét is igénybe véve – összeállítottam azoknak a javításoknak a listáját, amelyek megítélésem szerint még Zrínyi kezének vonásai, és nincsenek felsorolva Négyesy szövegkritikai összegezésében. (Számuk több tucatra rúg.) Ezek a fakóbb tintával tett korrekciók a majdani kritikai kiadásban értékelendők. Itt és most csak azt hangsúlyozom nyomatékosan, hogy azokat sem mikrofilmen, sem fotón, csak az eredeti kézíraton lehet tanulmányozni. Márpedig Zágráb messze van és változók az idők, de azért fekszik annyira közel, és van annyi állandósága a mai időknek, hogy komolyan és megfontoltan meg kell próbálni a *Syrena*-kódex cserével történő megszerzését.

Hadd térjek el egy bekezdés erejéig szigorúan vett tárgymtól az erre vonatkozó javaslattal. Mit adhatnánk érte? Talán kicserélhető lenne azért a középkori horvát verses nyelvelméért, amit nemrégiben Hadrovics László fedezett fel itthon; mint ahogy méltányos cserével visszajutott hazánkba Löwenből 1982-ben az *Ómagyar Mária-siralom* kódexe is. Mindenesetre már csak köszönetünk jeléül is érték fölötti viszonzásra kellene törekednünk, hiszen a horvát tudományosságának köszönhetjük, hogy a zágrábi Egyetemi Könyvtár – a magyar mágnások és a hivatalos szervek hezitálása közepette – gondolkodás nélkül megvásárolta, majd különgyűjteményi rangra emelte a *Bibliotheca Zrinyianá-t*. (Már a rendkívüli körülményt igénylő előkészítés előtt érdemes lesz tanulmányozni hasonló tervek dokumentumait. Lásd pl. az MTA Kvt Kézirattárának Ms 5033/23 jelzetű iratát, amelyben a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Osztályának vezetői 1927. október 3-án tájékoztatják Petrovics Eleket, a Trianon után visszaszerezni óhajtott „kultúrjavak tárgyában” folyó osztrák–magyar tárgyalások művészettörténész szakértőjét:

„Legyen megengedve tehát nekünk tisztelettel azt javasolnunk, hogy a tárgyalások lezárásánál tétessék egy kísérlet legalább a Zrínyi Miklós, e minden szájon élő nagy nemzeti hős fegyvereinek megszerzésére. Ezzel minden esetleges rekriminációnak útját lehetne vágni. A többi magyar vonatkozású elmaradt tárgyakért értékben jelentős, mondhatnánk busás kárpótlást nyer Magyarország, olyan muzeális fegyverekben, amelyeket kereskedelmi úton megszerezni soha sem nyílnék alkalom. Ám épp Zrínyi ereklyéiről minden kárpótlás nélkül kellene lemondanunk, egyedül azért, mert osztrák felfogás szerint a nagy magyar hős tárgyait horvát származásánál fogva a jugoszláv állam is igényelhetné.

Talán sikerülhetne Zrínyi emléktárgyait megszerezni, vagy legalább e tekintetben a felelősséget elhárítani az esetben, ha az osztrák kormány olyan nyilatkozatra volna bírható, mely szerint idősb Zrínyi Miklós sisakját, kardját és dolmányát átadni hajlandó az esetben, ha e tárgyakra vonatkozólag a szerb kir. kormány érdektelenségét valaminő formában kijelenti.

Szerbiai képviselőtünk feladata lenne a szerb kormány hajlandóságának megnyerése, aminek eléréséhez a Magyar Nemzeti Múzeum felajánlana olyan szerb nemzeti ereklyéknek átengedését, amelyek a szerbekre nézve jelentőséggel bírnak. Ilyen lenne két darab 1848-ban Szent Tamásnál a szerb felkelőtől zsákmányolt hadizászló, egy XVII–XVIII. századi szablyapenge Belgrád város látképevel és csatajelenettel, továbbá Karagyorgyevics Sándor fejedelem, a szerb uralkodóház őse által a délmagyarországi szerbeknek küldött zászló 1849-ből.”

A szigetvári hős fegyvereit mégsem sikerült megszerezni! Vö. *A bécsi gyűjteményekből Magyarországra jutott tárgyak kiállítása a Magyar Nemzeti Múzeumban*. Bp. 1933.)

Visszatérve a *Syrena*-kódexhez, a magyar költészettörténet egyik legértékesebb ereklyéjéhez, hadd szögezzem le, hogy kimerítő kodikológiai tanulmányozása és hasonmás kiadása nélkül soha nem lesz igazi Zrínyi-kritikai kiadás, márpedig ez a sokrétű munka nem végezhető el a Száva, csak a Duna partján. És annál is inkább sürgető feladatról van szó, mert a kódex már első találkozásunkkor, 1979 tavaszán siralmas állapotban volt. Felül szétesik, gerince mentén málladozik, a romló, fogyatkozó papír felső széleinek csipkés öblei nemsokára a kézírásos sorokig lehúzódnak – diagnosztizáltam súlyos állapotát akkor. Azóta nyolc év telt el, és nem restaurálták, és nem restaurálják.

*

A könyvjegyzetelő Zrínyi költői érdekű legfontosabb glosszáit 1982-ben közreadtam és Weöres Sándorral fordíttathattam magyarra a „*Mint Hektor Trójának...*” című füzetben, Zrínyi alkalmi versei közé sorolva a *Primavera alli amanti – Tavasz szerelmeseknek...* kezdetű olasz–magyar versikét, az *Io amo chi mi struge...* sorral induló olasz madrigált, az *Ennek a tréfa...* illetve az *Una est et verax...* kezdősorú magyar és latin epigrammát. Ezek kapcsán most csak azzal kell elszámolnom, mi új történt azóta a könyvjegyzetek formájában fennmaradt Zrínyi-versek kutatása terén.

Az *Io amo chi mi struge...* kezdetű olasz madrigált illető újdonságokról 1985. december 2-án, itt Debrecenben, a Bán Imre 80. születésnapja tiszteletére rendezett ülészekon számolhattam be. Mégpedig úgy, hogy Péter Katalinnal és Tolnai Gáborral Debrecenbe érkezve egyenesen az Alföldi Nyomdába hajtottunk, ahol átvehettem a *Lírikus Zrínyi* éppen aznapra frissen kinyomtatott legelső szerzői példányaikat. Amikor a közülük is legelső exemplumot átnyújtottam sokunk tisztelt mesterének, arra is céloztam, hogy 353. lapjára, korrektúra közben, még sikerült beszúrni azokat a kiegészítéseket, amelyek Klaniczay Tibor megfigyeléseinek köszönhetőek. Ő állapította meg Zágrábban, hogy az olasz madrigál előképszovege megtalálható Tomaso Costo könyvének 139. lapján. Azt a két olasz versszakot azonban, amit Zrínyi Costónál talált, költőnk határozott tudatossággal megfordította, és a második strofát tette versekedetté. A versindítás tehát Zrínyire annyira jellemző módon elsőszemélyűvé lett, és az eredeti olasz szöveg megváltoztatott szavai is erőteljesebb jelentéssel telítődtek. – De valóban Zrínyi olasz versének tekinthetjük-e a kevésbé átalakított szöveget? A páros rímelést mechanikusan átvette, a madrigálformát azonban ő adta a versnek, s jellemző szóváltoztatásai is megdöntöttek, semmi okunk hát arra, hogy elvitassuk a próbálkozás tudatosságát. A *cento* ókori divatjától a modern kollázs-versig – mutatás mutandis – sok hasonló példát idézhetnénk, a régiség költői gyakorlatában pedig nem mai módon értelmezték a szerzői tulajdonjogot. Még az is megengedhető imitáció volt, hogy szinte teljes verseket vegyenek át. Esterházy Pál szinte a plágiumig „követte” Zrínyi és Liszti László verseit (vö. Kanyaró F., ItK 1983, 15–36); az ún. *Szádeczky-Miscellania* egyik darabjába is így került bele éppen Zrínyi feszülethimnuszának négy strofája, amint erre Bán Imre rámutatott (ItK 1971, 649).

Az *Una est et verax...* értelmezéséről a debreceni klasszika-filológus Németh Bélával volt korrekt vitacikkváltásom az Irodalomtörténeti Közlemények egyik múlt évi számában (1987, 123–125). Válaszomat előreküldtem neki gépíratban erre a mai alkalomra, s érdeklődéssel várom előadását, azt remélve máris, hogy sikerül őt bevonnunk a szervezett Zrínyi-kutatásokba. Hadd bocsássam azonban előre, hogy Weöres Sándoré után és Németh kollégánk új fordításkísérlete előtt, nemrég, 1986 decemberében megjelent az epigramma legújabb közlése és fordítása is a *summae* helyetti hagyományos *summa* hibával, s magyarul így:

Egy igazán hű tükre a legfőbb hősi erénynek,
Hogy mikor élhetnél, mégis halni se félsz.

(Ford. Détsky Mihály) *

*Galavics Géza könyvében: *Kössünk kardot az pogány ellen. Török háborúk és képzőművészet*, Bp. 1986. 90, 146.

Ez bizony meg sem közelíti a Weöres-átültetés költőiségét és az eredet latin tömörséget:

Una est et verax summae virtutis imago;
Vivere cum possis, non timuisse mori.

A Zrínyinek tulajdonítható könyvbejegyzések a Zrínyi-könyvtár készülő monográfiájának gépiratában most már több-kevesebb biztonsággal (Drasenovich Mária 1934-ben megjelent disszertációjához képest feltétlenül biztonságosabban) áttekinthetők.

Van-e még közöttük minősítetlen vers, verstöredék, versmorzsalék vagy versidézet? Meggyőződésem, hogy igen!

Drasenovichot kitűnő tanári instrukcióval látta el Koltay-Kastner Jenő, amikor első renden azokat a Zrínyi-bejegyzéseket vétette szemügyre véle, amelyek verses formájúak vagy feltehetően azok. Vajon kitől való idézet ezek közül a „Hector ab it violatus vulnere nullo”? (Kende 28, Drasenovich 133.) Az a klasszika-filológus, akinek majd át kell néznie a verses forma és a szerzők azonosítása végett valamennyi latin vers- és versidézet-gyanús bejegyzést, bizonyára fényt derít rá.

Zrínyi Ortelius-kötetének, a *Theatrum orbis terrarum*-nak a címlapjára vetette oda ezt a ma már csak romjaiban szemlélhető sortöredéket: *Mert zerenche vigas*. Drasenovich 29. feloldási kísérlete ezúttal helyes: *Mert szerencse vigasz[tal]*. Címlapra általában nem olvasói véleményt, hanem jelmondatot, szentenciát –, vagy verset jegyez Zrínyi. Mint pl. Assarino-kötete esetében, ahol a címlapon ott egy olasz mondás: *Assai ben balla a chi la fortuna suona*, és ott van rövid Balassi-strófás versvariációja:

Java szerencsének
Muzsikál az kinek
Igen könnyen táncolhat.

De kit sandalyul néz,
Bár ú legyen vitéz,
Igen könnyen romolhat.

Készt, bátort, okossat
Szerencse apolgat,
Illyent soha nem ronthat.

Az Ortelius-címlap egysornyi bejegyzése, a *Mert szerencse vigasztal* éppen hasonlót jelent, mint az Assarino-címlapra írt vers kiemelt sora, a *Szerencse apolgat*. Tehát *Szerencse apolgat* = *Szerencse vigasztal*. Ha valóban így szerepelne, a *Mert* nélkül, felfoghatnánk jelmondatnak (*Szerencse vigasztal!*), csak hogy ott van előtte a *Mert*. Ezzel azonban nem kezdődhet jelmondatos önbiztatás, hanem csak valami versszerű moccanás, netán egy már kész verssor. Esetleg egy soha meg nem született Balassi-strófás epigrammának az utolsó hétszótagos sora lehet, hiszen a *Mert szerencse vigasztal* metrikailag ugyanolyan értékű sor, mint az idézett epigrammból az *Igen könnyen táncolhat*, az *Igen könnyen romolhat*, az *Illyent soha nem ronthat* variációk.

Ilyen magányos, illetve magányosan álló hétszótagos sora van még egy Zrínyinek. Híres sor, a *Nem írom pennával* . . . kezdetű epigramma négy hatszótagos sora után következik, némi váratlansággal, fenségesen: *Az én örök híremet!* E vers keletkezését *A lírikus Zrínyi*-ben (1985, 290–291) úgy magyarázom, hogy Zrínyi a *Nem írom pennával* . . . metrumául a Balassi-strófát választotta, s egy rövidsoros változatot készült írni. A verset mozdító gondolat az örök hírnévről eleve a fejében volt, ez indította, ez gyorsította tollát; ezt szánhatta zárópoénnak, ez a sor tehát eleve csak hétszótagos lehetett. Talán meg is volt már legelsőként, s éppen így: *Az én örök híremet*. A harmadik és hatodik sornak ezzel kellett volna rímelnie, de ezek a sorok tartalmilag *Az én örök híremet* variációi lettek volna, mint ahogy variációk a *Java szerencsének* . . . kezdetű epigramma idézett hétsorosai is. A tervezett epigramma tehát így alakult volna:

Nem írom pennával,
Fekete téntával,
[Az én örök híremet – variáció]

X X X X X X
X X X X X X
[Az én örök híremet – variáció]

De szablyám élivel,
Ellenség vérivel,
Az én örök híremet.

A *Mert szerencse vigasztal* hitem szerint épp olyan hétszótagos sorvariációja lett volna (lehetett volna) egy csak az ihlető moccanásig eljutott, csak tervként felvillant epigrammának, mint az elképzelt módon a négy hatszótagos sor után vetett *Az én örök híremet* volt. Legyen bár szentségtörés, megkísérlek produkálni egy Zrínyi soraiból–szavaiból összerakott olyan *centó*-t, amiben a *Mert szerencse vigasztal* „a helyére” kerül:

Java szerencsének
Muzsikál az kinek
Érdeme bő s víg asztal.

De kit sandalyul néz,
Bár ű legyen vitéz,
Olyant mast ki magasztal?

Készt, båtort, okossat
Mars s Venus apolgat,
Mert szerencse vigasztal.

Zrínyi könyvjegyzetei között feltűnően sok a szentencia, proverbium, adagium vagy szólásmondás-
ra emlékeztető fordulat. Ilyen például az *Una est et verax* . . . -szal is összefüggő *Chi da morte teme di
vita non è degno* – „Ki a haláltól fél, az élni se méltó.” (A Zrínyi-könyvtár Bisaccioni-kötetének is-
mét a címlapján, Drasenovich 4.) További példákat Klanczay Tibortól kell idéznem, aki Zrínyi-mo-
nográfijában már utalt rá (1964, 384), hogy „egyes mondások, közmondások gyakori feljegyzésében”
az igazság „tömör megfogalmazására való törekvés fejeződik ki” (*Fide sed cui vide; Necessitatem in
vita potes vincere; Kevés egy erdőben egy kakuk; Messzi sánta ebnek Jerikó* stb.).

Az én ilyen típusúnak tekintett kedves Zrínyi-könyvbejegyzésem egy Guicciardini-kötetben maradt
fenn. (Vö. Drasenovich 43.) Szövege így szól: *Kótyavetye, kótyavetye, kinek kell*. Klanczay Tibor
utal rá (I. m., 379), hogy a Guicciardini *Storia d'Italia*-ját olvasó Zrínyi „a konklávé szavazataival
való kereskedést jellemzi így”. A *kótyavetye* – mint értelmező szótárunk is jelzi (IV, 355) „értéken
aluli eladás”, „valaminek olcsó áron való elvesztegetése, elpredálása”. Vitéz eleink rendszerint kótyave-
tyére vetették, ott értékesítették a zsákmányt, hogy minél előbb pénzhez jussanak. Használja már a
szót Tinódi és Balassi is. Természetesen nem azt gondolom, hogy a *Kótyavetye, kótyavetye, kinek
kell* verssor volna, csak feltűnőnek tartom benne a szóismétlést (*Kótyavetye, kótyavetye*) és az alli-
terációt: „*Kótyavetye, kótyavetye, kinek kell!*” Talán már korábban így rögzült-használt szólásmon-
dást idéz Zrínyi itt is, hiszen ha csak saját szavaival akarta volna közölni véleményét, nem ismételte
volna meg a kótyavetyét. Elég lett volna annyi: *Kótyavetye, kinek kell*. (A margóra írt könyvjegyzet
gyors és takarékos véleménynyilvánítás, a könyvmargón nem szoktunk grafománkodni.) Mi ez a
Kótyavetye, kótyavetye, kinek kell? – Közmondás? Régi vásári kínálóformula vagy a régi magyar
katonanyelv fordulata? (Bizonyára megvan a Csefkő Gyulája vagy O. Nagy Gábora; nyelvészeti iro-
dalmának egyelőre nem volt érkezőm utánanézni. A NyTSz megfelelő helyén számos előfordulás
és vele kapcsolatos szólás tűnik fel, a „Zrínyi-változat” azonban hiányzik a példatárból: II, 379380.)
Ritmikai párhuzamát a Zrínyi-prózából idézhetem, s az bizony csakugyan versgyanús, népköltési han-
gulatú sor: „Vas vármegeye füstöt vetett, füstölög . . .” (*Mátyás-tanulmány*, vö. *A lírikus Zrínyi*,

1985, 138.) Állítsuk csak egymás mellé a két sort, „olvassuk össze” őket. Azonos a metrum, az ütemezhetőség; az alliterációk is megvannak mindkettőben:

Vas vármegye / füstöt vetett, / füstölög
Kótyavetye, / kótyavetye, / kinek kell

Mégiscsak lappang itt valami titok, hiszen a tekintetben is áll az egyezés, hogy a *füstöt vetett, füstölög* szintén ismétlés. Feltűnő, hogy mennyire ráállt Zrínyi keze és tolla erre a „sordallamra”.

A Zrínyi-könyvjegyzetek közül az irodalomtörténetész figyelmét különösen azok ragadják meg, amelyek az irodalmi művek keletkezéséhez és magyarázatához szolgálnak adalékkul.

A Zrínyi-seminárium első nemzedékének volt hallgatói, Orlovsky Géza és Hausner Gábor többször tanúi lehettek, mennyit töprengtünk a Zrínyi-könyvtár I. kötetének sajtó alá rendezése közben a prózai művek szövegét megőrző *Bónis-kódex*, közelebbiről a *Dedicatio* első mondata *árnyékjai* javításán. „Magyar vitézeknek dicsőséggel földben temetett csontjai és azok nagy lelkeinek *árnyékjai*” – javította ki Zrínyi *árnyékjai*-ra ebben a költői erejű, hatalmas mondatkezetben az írődéák által értelmetlenül *umseais*-nak másolt *umbrái*-t. Kijavította, mert lám, hibázásra adott okot, s megváltoztatta művészi megfontolásból is, hiszen a *Dedicatio* ugyanezzel a kezdő *árnyék*-motívummal végződik: „ezt a könyvecskét [. . .] Imé az ti dicsőséges *árnyékotoknak* és tisztességgel temetett csontjaitoknak dedikálom”. Hogy itt valóban Zrínyi javításával van dolgunk, azt 1983 őszén a történeti-politikai aforizmáit tartalmazó *Propositio* zágrábi példánya utolsó lapjának margójára írt ólomceruzás, haloványra szürkült – de azért lefényképezhető – Zrínyi-bejegyzéssel igazolhattuk: „Magyar vitézeknek dicsőséges csontja és azok nagy lelkeinek *árnyékjai*, az kik . . .”. Ime a hiteles *árnyékjai* változat első megjelenése és a már ekkor tervezett *Dedikáció*-szöveg első mozdulása. Megítélésem szerint ez a prózairó Zrínyi legszebb és legköltőibb könyvbejegyzése! (Vö. cikkemmel: *A Bónis-kódex titka*, Népszabadság, 1984. január 13. A bejegyzés alaposabb filológiája és fotója: *Prózaí művek*, 1985, 32–35. Zrínyi-könyvtár, I. kötet.)

Egy Zrínyi-helyet magyarázó másik könyvbejegyzés szerepel már Drasenovichnál a 8-as szám alatt, csak nem vetettünk rá érdemi pillantást eddig. En az *Arianna sírása* 15. és 16. versszakával hozom kapcsolatba, amelyek tudvalevően így adják előnkbe a Theseus szökésére ébredt, szerelmesét kétségbeesve kereső Arianna (Ariadne) zavarodottságát:

Mindazáltal azonnal elméje megtér,
Mihent az szüvévül eloszlék fojtó vér;
Ő meztelenen is sátorbul futni mér,
Körül-körül keresi és ismét betér.

Üti fejr mellyét, szagatja szép haját,
Teseus! Teseus! nagy erővel kiált;
Kifut Tebruspartra, hon maga folyását
Tengerben adóul önti, hamarságát.

Mi vagy ki önt a tengerbe és mit önt, azaz ki önti a tengerbe a „maga folyását”? Aki nem a feszített inverzió felfejtésével kezdi a magyarázatot, úgy vélheti, Arianna fut ki a „Tebruspartra, hon maga folyását / Tengerben adóul önti”. Természetesen nem erről van szó: a Tebrus folyása ömlik a tengerbe adóként, jóllehet a szöveg szőrendje amazt a sikamlósabb jelentést sugallja. A szöveg tehát úgy értendő: a fehér mellét verő, szép haját szagató Arianna kifut a nexusi Tebrus deltájához; oda, ahol a folyó a maga gyors (hamar) folyását mint adót a tengerbe önti.

Megerősítő magyarázatul az a Zrínyi-könyvjegyzet szolgálhat, amit már Drasenovich idézett Causino (a francia Caussin) *La corte santa* című munkájának hátsó táblájáról: *I fiumi sono tributari al mare sino al ultima gocciola di aqua* – azaz: „A folyók adózó (adóznak) a tengernek az utolsó csepp vizig.” Ez a proverbium vagy idézet éppen az Arianna-idill 16. strofájában alkalmazott adózó folyóömlés-fordulat megfelelője. Talán Scipione Herrico Arianna-verséből való, de ha ott rálelnénk is, forrásvidéke biztosan messzibb múltba, a klasszikusokig mutat vissza; Homérosz és Tasso között bárkinél felbukkanhat némi módszeres vizsgálattal.

ZRÍNYI ÁDÁM ÉS A ZRÍNYI-KÖNYVTÁR

A Zrínyi-könyvtár sorsáról nem lehet anélkül szólni – ez szinte felfedezésének pillanatában világossá vált –, hogy Zrínyi Miklós egyetlen fiának, Zrínyi Ádámnak az apai örökséghez való viszonyát ne tisztáznánk. Maga Szluha László, aki a Daun grófok morvaországi kastélyában szinte véletlenül bukkant az értékes gyűjteményre, állapította meg 1874-ben Toldy Ferenchez írt levelében, hogy a könyvtár Zrínyi Ádámon keresztül öröklődött, s azt „özvegye hozta magával új férjéhez Vöttauba.”¹ Szluha sajnálatosan hamar bekövetkezett halálakor írt megemlékezésében Toldy László közölte a levélrészletet, amely így bekerült a Zrínyi-irodalom áramába.² A könyvtárat 1891-ben Henrik Daun özvegyétől megvásároló bécsi antikvárius, Sigmund Kende is ennek ismeretében kísérte meg katalógusában apa és fia könyveinek szétválasztását.³ A történeti érdeklődést mégsem a bibliotéka felfedezése és a nyomában járó publikációk irányították Zrínyi Ádámról, hanem Széchy Károly ötkötetes Zrínyi-életrajzának az a néhány sora, amelyben elnémetesedett, magyarságát és őseit megtagadó utódnak ábrázolta.⁴ Az irodalomtörténetész jellemzését „orcápirulva” olvasó Takáts Sándor Zrínyi Ádámot egy szép tanulmányban rehabilitálta,⁵ amit Emil Laszowski itthon kevésbé forgatott, bár rendkívül adatgazdag szerb-horvát nyelvű összefoglalója követett 1937-ben.⁶

Az azóta eltelt ötven év keveset tett hozzá a Zrínyi Ádám-képhez; ám most a Bibliotheca Zrinyiana feldolgozása lehetőséget kínál arra, hogy e képet gazdagítsuk, s a Széchy által felvetett kérdést egy sajátos oldalról megközelítve megnyugtatóan lezárjuk.

*

Zrínyi Ádám Zrínyi Miklós második feleségétől, Löbl Mária Zsófiától született 1662. november 24-én, valószínűleg Bécsben a Löbl család vagy Zrínyi Miklós palotájában. Ezt támasztja alá a bécsi egyetem anyakönyve is, ahol később mint „Viennensis” szerepel.⁷ Ádám József Zsigmond – mert egy könyvbejegyzésében így írja magát⁸ – a róla fennmaradt festmények tanúsága szerint szelíd vonású sápadt arcúval, szőkebarna egyenesszálú hajával inkább a Löblökre ütött.⁹

A Löbl család elzászi eredetű, ahonnan előbb sváb földre majd Felső-Ausztriába származott. Itt 1590-ben báróságot kaptak. A XVII. század elején birtokaik közé tartozott a Bécs melletti Erlaa és Baden. Hans Kristof Löbl, Zsófia apja, a bécsi városi gárda őrnagya volt, és sokat dolgozott a bécsi erődök tökéletesítésén. A híres Löbl bástya emelése is az ő nevéhez fűződik. Itt állt a család bécsi palotája is. Hans Kristof Löbl 1638-ban halt meg Bécsben, s a dominikánus templomban temették el.¹⁰

¹ORLOVSKY Géza, *A Zrínyi-könyvtár öt katalógusa*. Függelék, in *Zrínyi-dolgozatok*, I. Szerk. HAUSNER Gábor és KOVÁCS Sándor Iván. Bp. 1984. 63.

²TOLDY László, *Szluha László emlékezete és a Zrínyi-könyvtár*. Bp. 1880. 10–11.

³S[igmund] KENDE, *Bibliotheca Zrinyiana. Die Bibliothek des Dichters Nicolaus Zrinyi*. Wien, 1893. 43–48.

⁴SZÉCHY Károly, *Gróf Zrínyi Miklós 1620–1664*. V. köt. Bp. 1902. 213.

⁵TAKÁTS Sándor, *Gróf Zrínyi Ádám*, in *Régi magyar kapitányok és generálisok*. Bp. 1922. 344–374.

⁶Emil LASZOWSKI, *Adam grof Zrinski 1662–1691*. Biogravska studija. Predavanje a Družbi 12. V. 1937. Posebni otisak iz Vjesnika kr. držav. arkiva N. S. VII. 1937. Zagreb, 79–101. Magyarul: *Gróf Zrínyi Ádám*. Ford. LÁSZLÓ Hermina, LEBÁR Mária és SZUSITY Xénia. in *Zrínyi-dolgozatok*. III. Szerk. DÖMÖTÖRFI Tibor, THURÓCZY Horváth Andrea, KOVÁCS Sándor Iván. Bp. 1986. 61–99. A továbbiakban a szerb-horvát eredeti lapszámra hivatkozom.

Zrínyi Ádám anyai ágon tehát az osztrák arisztokrácia tagja volt. Ezt a tényt erősítette, hogy Löbl Mária Zsófia 1670-ben, alighanem a Zrínyi Péter-féle szervezkedés elfojtásával összefüggésben kelt végrendeletében ausztriai és Ausztrián kívüli birtokait fiára hagyta.¹¹ A fentebbiek ismeretében érthető, hogy édesanyja halála után a még kiskorú Ádám sorsának alakulását maga I. Lipót is figyelemmel kísérte, s 1674-ben, első nyilvános szereplése alkalmával jóakaratóról biztosította. Erről Gabriel Jurjevič 1675-ben Varasdon kiadott *Listi Heroov* című, Zrínyi Ádámnak ajánlott műve előszavában tudósít.¹²

Az 1670-es évek elején Zrínyi Ádám tehát már Bécsben tartózkodott. Tanulmányainak kezdetéről nincs adatunk, de feltehetően az itteni jezsuita kollégiumban végezte el a grammatikai osztályokat. A kollégium gimnáziumi tagozatát a két poétikai év elvégzése után, 1676 tavaszán fejezte be. Josephus Gallicius *Geometria militaris* című művének Zágrábban őrzött, Zrínyi Ádámnak dedikált ajándék-példányába a szerző az alábbi üdvözlő sorokat írta be ez alkalomból: „Illustrissimo D(omin)o Adamo Comiti a Zrinio recurrente Natali die hoc pleniore vobis quam litteris vinculo fausta precatur omnia et superatur feliciter climactericum 2-dum annum gratulatus. Viennae, 1676. J. D. S. G. Pr(ofesso)r G(eometri)ae.”¹³ Zrínyi Ádám még ebben az évben beiratkozott a bécsi egyetem filozófiai fakultására, amit a matriculabejegyzés tanúsít: „Adamus comes a Zrin. Viennensis. Poeta.”¹⁴ Bécsi tanulmányi éveinek emlékét a zágrábi Bibliotheca Zrinyianában két hungarika nyomtatvány is őrzi. Az első, a *Florilegium, sive vertutes sacratissimarum majestatum Leopoldi, et Claudiae* a frissen baccalaureusi fokozatot szerzett nemesúrfiaknak az uralkodópárhoz címzett, és Marcellinus Bauschner jezsuita professor által egybeszerkesztett verseit tartalmazza, köztük a B₃ lapon Zrínyi Ádámét is:

„Dialeucum genus sativi blandissimum Polymnia exhibet, crescit juxta vias laetissimum. Unde viarum speculatrix audit apud Poetam, et indicat nobis Leopoldi

PRUDENTIAM

Tu nisi Diribitrix serves Prudentia cives
Mater Consilii, arbitra belli:
Aemulus astrifero cingat mons Urbis Olympo
Vel fora, tractus vel Regionum;

⁷ Emil LASZOWSKI, *i. m.* 79–80.

⁸ [Soarez CYPRIANO]: *Praecepta rhetorices pro gymnasiis RR. PP. Societatis Jesu, provinciae Austriacae, anni 1669.* Viennae Austriae. Zágráb, Nemzeti és Egyetemi Könyvtár, Bibliotheca Zrinyiana (a továbbiakban BZ) 83. koll. 6, az első kötetátlán belül.

⁹ Ilyennek mutatja a csáktornyai ferencesek kolostorában őrzött kép is. Közölve: Paškal CVEKAN, *Čakovec i franjevci.* Zagreb, 1978. 13.

¹⁰ Emil LASZOWSKI, *i. m.* 80.

¹¹ Emil LASZOWSKI, *i. m.* 82.

¹² MARGALITS Ede, *Horvát történelmi repertórium.* I. köt. Bp. 1900. 102.

¹³ *Josephi Gallicii divi Georgii equitis Geometria militaris.* Monachii, 1676. BZ 126.

¹⁴ Emil LASZOWSKI, *i. m.* 83.

Vel steropum chalybata focus munimina portas
 Aere ligent, et ferro turres:
 Mille tamen sua sunt vafro, queis moenia quassat
 Arma dolo: sunt Machinae Ulyseo
 Arietibus clausos docto perfringere postes,
 Plumbo et muros sternere ahenos.
 Te viduae pereunt multiplicis artis Athenae,
 Ac in cineres prisca labascit
 Thebe, centenis cumulata ab Osiride portis,
 Niliacis Urbs incluta terris.
 Te viduus patrios Phaeton sine lege Jugales
 Stellate per templa Dianae
 Urserat infelix, rabidaeque Tyrannide flammae
 Decoxit miracula Mundi.
 Frustra grandicrepe famae per inane cothurno
 (Aemula licet hi robora Tauris)
 Frustra hoc ex oculi jactamus lumine muros,
 Perdere frustra nitimur hostes.
 Urbs viget illa procul damnis, procul illa perulis
 P r u d e n t i a cui dictat leges.
 Omnior hinc reliquis unam magis orbe Viennam
 Urbibus esse, ac Regnis tutam,
 Dum semper regitur sani dictamine Jani,
 Curaeque expers aquilae grandis
 Tuta sub Augustis requiescit Caesaris alis,
 Consilio, qui non minor armis.
 Adamus Comes a Zrinio.¹⁵

Zrínyi Ádám eddig számon nem tartott versének datálásában Anton Mayer bécsi nyomdatörténete nyújt segítséget, amely a kötetet Cosmerovius egyik utolsó nyomtatványának mondja.¹⁶ Ez a nyomda 1674-ig működött; a *Florilegium* tehát valószínűleg ekkor jelent meg. A másik hungarika Zrínyi Ádám disputációja, a *Disputatio juridica seu assertiones de tutela et cura*, amely Bécsben a címlap szerint I. Lipót védnöksége alatt látott napvilágot 1679-ben. Ez Zágrábban öt példányban is megvan Ádám egyetemi jegyzetei között, mindegyikén gondosan pótolva tintával a disputa napja: 1679. március 24. A kötet végén a nyilvános vitán jelenlevő kancellár, Johann Paul Hocher Zrínyihez intézett *Oratio*ja olvasható.¹⁷ A kancellár a vitát követően átnyújtotta Zrínyinek a császár elismerésének jelét, egy aranyláncon függő medált, amelyet a császár képe díszített. Hocher kiemelte, hogy Lipót hallott már érényeiről és műveltségéről, s kegyesen fogadta a neki ajánlott tételeket.¹⁸

¹⁵ *Florilegium, sive virtutes sacratissimarum majestatum Leopoldi et Claudiae, in coronam collectae. Atque illustrissimis, perillustribus, reverendis, religiosis, nobilibus, ac eruditis dominis, dominis AA. LL. et philosophiae neo-baccalaureis per R. P. Marcellinum Bauschnner, e Societate Jesu AA. LL. et philosophiae doctorem, ejusdemque professorem ordinarium in antiquissima, ac celeberrima Universitate Viennensi creatis ab illustrissima humanitate Viennensi oblatae pro actu repetitionis.* Viennae Austriae, typis Matthaei Cosmerovii, S. C. M. aulae typogr. BZ 95.

¹⁶ Anton MAYER, *Wiens buchdrucker Geschichte 1482–1882*. I. Bd. Wien, 1883. 264.

¹⁷ *Disputatio juridica, seu assertiones de tutela et cura universum pupillorum a minorum, tutorum atque curatorum materiam dogmatis moralibus, ethicis historicis, politicis atque sententiis, jureque Austriaco illustratam continentes. Sub auspiciis augustissimi et invictissimi Romanorum imperatoris Leopoldi I. auctoritate et consensu praenobilium, strenuorum, magnificorum, clarissimorum, atque consultissimorum virorum, etc. magnifici domini rectoris spectabilis domini decani DD. seniorum Sac.*

Zrínyi Ádám mintegy hat évet töltött Bécsben, s ezalatt elsajátította a görög, latin, német nyelv alapjait és baccalaureusi címet szerzett. Stúdiumai emlékét a Zrínyi-könyvtárban található gimnáziumi és egyetemi tankönyvei őrzik. Közülük a legtöbb az 1670-es évek elején jelent meg Bécsben. A Zrínyi Ádám sajátkezű ex librisét őrző Heinrich Smet-féle *Prosodia* ugyan korábbi, 1660-ban, Frankfurban nyomtatták ki,¹⁹ de Martin du Cygne *Explanatio rhetoricae* című munkája már 1670-es.²⁰ Az ő számára kötötték egybe azt a kolligátumot is, amelynek elülső fedőlapján, belül a következő barna tintás bejegyzés olvasható: „Hic liber spectat ad Adamum Josephum Sigismundum comitem perpetuum a Zrinio. Furtum depellam.” Az első mű a kolligátumban Cypriano Soarezé: *Praecepta rhetorices pro gymnasiis RR. PP. Societatis Jesu, provinciae Austricae, anni 1669*, majd ugyanennek a műnek egy 1672-es kiadása. Ezt követi Demoszthenész oratóióinak görög–latin nyelvű évszám nélküli bécsi kiadása, valamint Homérosz Iliásának első könyve latin interpretációkkal 1655-ből. Végül Jacob Greter görög nyelvtanának Bécsben 1629-ben megjelent harmadik könyvét követve utolsó a kolligátumban Petrus Canisius görög–latin katekizmusa 1672-ből.²¹ Szintén Zrínyi Ádámé egy másik iskolai tankönyvkolligátum is 1678-ból, amelyben jórészt ugyanezen szerzők megegyező munkáinak más kiadású művei találhatók.²²

1679-ben Zrínyi Ádámot az otthoni ügyek Csáktornyára szólították. Alighogy hazatért, 1679 nyarán, katonái rögtön harcba bocsátkoztak a törökkel, s amikor ezt a hatáskörét féltő Batthyány Kristóf kerületi generális „haragnéven” vette, Zrínyi Ádám önrzetes hangú levélben válaszolt, elődei révén szerzett jogára, örökös légrádi kapitányságára hivatkozva: „A mi engem illető örökös itt való Kapitányságomat . . . illeti, az nem idéltlen, mivel az az én eleimnek jó magok viselését és szegény hazánk, s az egész kereszténységhez melyet nem szánt ki ontott verekért, érdemes hív szolgálattokra nevezve régen, és következendő képpen ennekem is mégh az Anyám méhében ő Fölségétől örökösen adatott, az mellett Kegyelmed tőlem el sem idegeníthet.” Utolsó soraiiban kitér iskoláira is: „Kegyelmedtől azért kedves Bátyám Uram, hogy annyira levelében cárpályon, es iskolámat szememre hánnya (: Kiben kegyelmes Uram ő Fölsége és hazám szolgálattára tanultam:) nem érdemlettem se föl sem vezsem Kegyelmedtől.”²³

*Caes. Majest consiliorum, etc. atque totius amplissimi J. C. collegii in antiquissima ac celeberrima Universitate Viennensi praeside praenobili magnifico, clarissimo, ac consultissimo viro D. Georgio Wohin-
niz, U. J. doct. aulae et judicorum advocato Viennae, codicis professore ordinario, episcopalisque consistorii Viennensis consiliario. Ventilationi propositae ab illustrissimo domino Adamo comite a Zrinio J. U. A. Anno 1679. Mense Martio Die 24 horis pomerid. in consueto J. C. auditorio. Viennae Austriae, typis Joan. Van Ghelen universit. typographi. BZ 136.* Ez nem teljesen ismeretlen hungarika, mert már regisztrálta KLUCH János, *Magyar könyvesház. Idegen nyelvű külföldi nyomtatványok hazai szerzőktől a bécsi udvari könyvtárban* című cikkében, MKSz 1900. 281–282. Hoher beszéde a disputáció végére kötve: *Oratio ab illustrissimo domino Joanne Paulo Hoher, L. B. de Hohengrau, sac. caes. majest. intimo consulario, et aulae cancellario, etc. die 24. martii anno 1679. finita disputatione de tutela et cura, publice in juris consultorum Collegio Viennae defuse, ad illustrissimum dominum comitem Adamum a Zrinio habita.*

¹⁸ Emil LASZOWSKI, i. m. 83.

¹⁹ *Prosodia Henrici Smetii, Rub. F. a Leda, Alostani, Flandri, medicinae doctoris, promptissima, quae syllabarum positione et diptongis carentium quantitates, sola veterum poetarum auctoritate, adductis exemplis, demonstrat.* Frankfurt, 1660. BZ 314. Ugyancsak Zrínyi Ádám sajátkezű ex librisét – méghozzá négy nyelven: latinul, németül, magyarul és franciául – őriz az 1651-es kolligátum, amelyben Aldo Manuzio két műve van egybekötve Johann Buchler egy munkájával: BZ 415.

²⁰ *Explanatio rhetoricae, accomodata candidatis rhetoricae, cui adjicitur analysis rhetorica omnium orationum M. T. Ciceronis, qua ars eiusdem, et methodus dicendi eruitur, et cuius etiam docto oratori ad imitandum proponitur, a R. P. Martino Du Cygne Societatis Jesu.* Anno 1670, Coloniae Agrippinae. BZ 76.

²¹ BZ 83. (koll. 6)

²² BZ 217. (koll. 8)

²³ TAKÁTS Sándor, i. m. 353.

1680 elején Zrínyi Ádám peregrinációra indult Csáktornyról; úticélja feltehetően unokatestvére, Zrínyi János nyomán²⁴ az 1425/26-ban alapított leuveni egyetem, amely nem tartozott a magyarok által gyakran látogatott felsőfokú oktatási intézmények sorába.²⁵ A zágrábi Zrínyi-könyvtár ezzel kapcsolatban is tartogat meglepetést: Zrínyi Ádám *Manuscriptum ex iure civili* című peregrinációs jegyzeteit.²⁶ Ebből tudható meg, hogy 1680 elején előbb Bruxelles-ben időzött, majd innen márciusban ment át Leuvenbe az Akadémia jogi fakultására. Ott április 13-án írta be a nevét a matriculába: „Illustrissimus dominus comes Adamus a Zrinio etc. maiorennis.”²⁷ Jogi tanulmányokat folytatva kétszer vett részt az úgynevezett „szombati disputációkon”, s itt is baccalaureusi címet szerzett. Leuveni jegyzetfűzetében az utolsó beírás 1681. január 16-á, ekkor tehát még itt tartózkodott. Hazatérése életének egy fontos eseményével áll kapcsolatban: még 1680. december 28-án a császár nagykorúvá nyilvánította.²⁸ Csáktornyára megy, ahol teljes erővel nekilát birtok- és egyéb ügyei rendezéséhez. Elődei példáját követve bekapcsolódik a törökellenes küzdelmekbe, s hadi sikerei nyomán hamarosan udvari kamarás és tanácsos lesz, megerősítik örökös légrádi főkapitányi tisztségben, 1684 tavaszán pedig légrádi fizetéses főkapitánnyá nevezik ki.²⁹ Valószínűleg 1684-ben megházasodott, az ősi osztrák családból származó Katherina Maria Lamberget vezette oltárhoz.³⁰ 1686-tól már többnyire a csatamezőkön forgódott, s a török elleni felszabadító háborúban töretlenül ívelt felfelé pályája, egészen a szalánkeméni csatáig. 1691. augusztus 19-én itt, az ütközetben vesztette életét, s temették el jeltelen sírba. Erről a csatáról külön leírás is megjelent Johannes de Raantól Amsterdamban, még ebben az esztendőben. A kiadvány rézmetszetét Ramoyen de Hooge készítette. Érdekessége, hogy rajta 10-es jelzettel fel van tüntetve Zrínyi Ádám is, amint lóháton vív a törökkel.³¹ Ez azt mutatja, hogy bizonyos európai figyelemben ő is részesült.

*

Ha a fentebb felvázolt életút felszínét nézzük, látszólag mindaz áll rá, amit Széchy állított. Mélyén azonban egészen más húzódik. Zrínyi Ádám ugyanis a XVII. század végi dél-dunántúli magyar arisztokráciának ahhoz a típusához tartozik, amelynek érdekei – birtokai fekvése és családi tradíciói folytán – egybeestek a Habsburgokéival. Családi tradíciói, amelyeket tudatosan ápolt, nagyon szorosan a török elleni háborúhoz kötötték. Erre nézve sokat mondó adat, hogy Zrínyi Ádám szerepet játszott Zrínyi Miklós verseskönyve, az *Adriai tengernek Syrenia* horvát irodalmi továbbművelésében. Ezt bizonyítja az a Pavao Ritter Vitezovičhoz címzett keltezetlen latin nyelvű autográf levele, amely a zágrábi Nemzeti és Egyetemi könyvtár Kézirattárából került elő. A XVII. századi horvát irodalom sokoldalú alkotójához írt levelében bizonyos versek megküldését köszöni meg és Vitezovičnak küldendő pénzösszegekről tesz eézlást: „Gratias repono maximas pro carmine, et carminice sane responderem si essem Poeta ex capite sed quandoquidem sim tantum ex libris, id possum de Dominatione Vestra

²⁴ Zrínyi János, Zrínyi Péter fia Pauler szerint 1669-ben szintén Leuvenben tanult. PAULER Gyula, *Wesselényi Ferenc nádor és társainak összeesküvése*. I. köt. Bp. 1876. 353.

²⁵ Monok István a leuveni egyetem anyakönyveinek modern kiadása alapján az egész XVII. században csak két magyart tud regisztrálni: MONOK István, *Magyarok a leuveni egyetemen a XVI–XVII. században*. Kézirat.

²⁶ *Manuscriptus comitiis Adami a Zrinio ex iure civili*. R 3492.

²⁷ *Matricule de L' université de Louvain*. VI. 1651–1683. Publ. par A. SCHILLINGS. Bruxelles, 1963. MONOK István, *i. m.*; valamint Emil LASZOWSKI, *i. m.* 87.

²⁸ Emil LASZOWSKI, *i. m.* 89. Takáts Sándor az időpontban egy nappal eltér, szerinte ez december 27-én történt. TAKÁTS Sándor, *i. m.* 350.

²⁹ TAKÁTS Sándor, *i. m.* 355.

³⁰ 1684. június 5-én egy jelentés már Zrínyi Ádámot és fiatal feleségét együtt említi. MARGALITS Ed, *i. m.* II. köt. 390.

³¹ Emil LASZOWSKI, *i. m.* 98.

Generosa afferre quod Juvenalis resolvere nequii loquendo de Poeta insigni... Transmitto unum aureolum et me memoriae tuae recommendo."³² Mindezek megfejthetetlen utalások lennének, ha nem tudnánk, hogy a horvát költő Linzben 1684-ben megjelent *Oddilyenje Sigetsko* című művét Zrínyi Ádámnak ajánlotta.³³ A Szigetvár ostromát elbeszélő horvát nyelvű epikus költemény és függelék versci kétségtelenül a *Szigeti veszedelem*, illetve annak Zrínyi Péter-féle horvát változata beható ismeretére vallanak. Apróbb darabjaiban *Deliman*, *Amirassen*, *Rustan*, *Hamvivan* neve kerül elő, s mintha megismételné a magyar és horvát *Syrena* epigrammáit.³⁴ Nehezen képzelhető el, hogy Zrínyi Ádám neve véletlenszerűen került volna Vitezović Szigetről emlékező könyve élére.

Emil Laszowski tanulmányának egy helyén azt írja, hogy Zrínyi Ádám „Csáktornyan tanulmányozta a család iratait”,³⁵ s ehhez nyugodtan hozzátehetjük: a könyvtárat is. Utóbbinak két érdekes példájára is utalhatunk. Az egyik, hogy Zrínyi Miklós ex libriseit, amelyekből úgy látszik maradt még a költő halála után, beragasztotta 4 saját szerzeményű könyvébe is. A már említett de Cygne-féle retorikai tankönyvébe például a „Nemo me impune lacesset” feliratú 1646-os évszámút. A híres „Sors bona nihil aliud” jelmondatos 1652-es ex librisből pedig Gérard Pelletier 1669-ben megjelent *Reginae palatium eloquentiae*-jába, Zacharias Traber 1675-ben, Bécsben megjelent *Nervus opticus*-ába és Gualdo Priorato 1674-es ugyancsak bécsi kiadású *Vite et azzioni*-jába került így egy példány.³⁶ Priorato művében Zrínyi Ádámot a Zrínyire vonatkozó bő Forstall-kivonatok ragadhatták meg, mint ahogy a Zrínyiek törökellenes harcaira vonatkozó részeket jelölte meg Pethő Gergely valószínűleg saját beszerzésű *Rövid Magyar Cronica*-jában is.³⁷

Ugyancsak a Zrínyi-könyvtár módszeres átnézésekor ötlött szembe, hogy a köteték döntő többsége – általában az előzéklével rectóján vagy versóján – végighúzódik egy régies írású barna tintás szá-

³²R 3953.

³³Az *Oddilyenje Sigetsko* modern kiadása: *Opsada Sigeta I–III*. Serija reprint izdanja liber croaticus, Zagreb, 1971. Urednik knige prof. Milan RATKOVIĆ. Vitezović műve ebben a második (Karnutić után, Črnko előtt). Elöl az ajánlás: Illustrissimo Domino Domino Comiti Adamo perpetuo a Zrin, ezt egy latin nyelvű üdvözlő vers követi, Linz 1684. május 5-i dátummal. A *K' Cstavcu* című előszövből viszont kiderül, hogy a mű már 1679-ben elkészült. *I. m.* III. 35.

³⁴Vitezović az *Olvasónak (K' Cstavcu)* címzett előszavában mintha közvetlenül Zrínyi Miklós *Syrenaia*-nak az *Olvasónak* szóló soraira utalna, amikor a horvát nyelv gazdagságáról ezt írja: „kako i učinih, najveće toga radi da slavni hrvatski jezik naš u tuliko pozabljenje ne dohodi da skoro viko- vični (na jedno rečenje) đomoroci materinskim jezikom dobro općiti i svaku rič pravim nje imenom spo- vidati ne mogu. U čemu ne drugo nego veliko stranskih narodov u ove orsave nastanjenje i mladencev naših iz tude zemlje dohodećih iskazanje kriviti moram. Jere otuda ne već knez (comes) nego grof (Graff), ne žilj (lilium) nego liliom, ne trg (forum) nego pijac (piazza), ne gospodičić (domicellus) nego kišur obiknuli smo govoriti.” *Opsada Sigeta*, *i. m.* III. 95. Zrínyi Miklósnak ezek a sorai ugyanis: „Török, horvát, deák szókat kevertem verseimben, mert szebbnek is gondoltam úgy, osztán szegény az magyar nyelv; az ki históriát ír, elhiszi szómat” Zrínyi Péter horvát fordításából (*Adrianskoga Mora Syrena*, Velence 1660.) hiányoznak. Ezt Vitezović csak a magyar *Syrena*-ban olvashatta.

³⁵Emil LASZOWSKI, *i. m.* 89.

³⁶BZ 305.; BZ 135.; BZ 134.

³⁷Gualdo Priorato *Vite et azzioni di personaggi e politici*-je gazdag tárháza a Zrínyiekre vonatkozó adatoknak. Priorato ráadásul Zrínyi Miklós bizalmas emberének, Forstall Márknak a *Stemmatographia*-ját kivonatolta ezeken a helyeken. Priorato és Forstall kapcsolatáról az átvett helyek pontos regisztrálásával lásd: BÁNFI Florio, *L' origine della famiglia Zrínyi*. Archivio Storico per la Dalmazia 1934. Klny. 1., 4., 14., 19–20. Pethő Gergely *Rövid Magyar Cronica*-ja Zágrábban ma is meglévő példánya (BZ 70) a háttérrel versón Zrínyi Ádám sajátkezű possessorbejegyzését őrzi: „Ego comes Adamus perpetuus a Zrinio sum possessor huius librij. Comes Adamus.” A kötet Zrínyi Miklós 1662-es katalógusában is szerepel, de az papírkötésűnek írja. Mivel a ma meglévő példány pergamenkötéses, és a kötetet Zrínyi Ádám is a sajátjának vallja, ezért fellelhető, hogy ez az ő szerzeménye lehet.

mozás. A Bibliotheca Zrinyiana teljes anyagának ismeretében ma már megállapítható, hogy ez egy Zrínyi Ádám korabeli rendezés eredménye; mert benne van az 1664, tehát Miklós halála utáni könyvekben is, de nincs benne sem a két, Zrínyi Ádám elhunyt után megjelentben (Cornelius Nepos: *Híres nevezetes hadifjedelmeknek életekről és cselekedeteikről írt könyve*, Lőcse, 1701. és *Les decades de Tite Live*. I–IV. Amsterdam, 1695–1696.),³⁸ sem más, a Zrínyi-könyvtárba később került idegen könyvanyagban, mint amilyen például a Wlassimoké.³⁹ Ez a számozás azon túl, hogy meggyőzően bizonyítja Zrínyi Ádámnak a bibliotékáról való gondoskodását, gyakorlati segítséget is nyújt a könyvtár eredeti anyagának kiválasztásához. Az a könyv ugyanis, amelyikben ez szerepel, bizonyosan beletartozott az eredeti gyűjteménybe (értve ez alatt Miklós és Ádám könyveit egyaránt).

Zrínyi Ádám azonban nemcsak megőrizte, hanem gyarapította is a könyvtárat. Elsőként a már említett Sigmund Kende próbálta szétválasztani Miklós és Ádám tulajdonát. A Kende-katalógusban külön fejezetbe került az ex libris bejegyzések alapján Zrínyi Ádámnak tulajdonított 24 könyv (ebben vannak kolligátumok is) és 5 kézirat.⁴⁰ A könyvek közül 3 ma nem található meg a BZ-anyagban. Ezek: a Kendénél 6-os számmal szereplő M. T. Cicero: *De officiis* Viennae, 1629.; a 11-es A. Kircher: *Phonurgia nova sive conjugium mechanico-physicum certis et naturae paranympha phonosophia* 1673.; végül a 29-es Fr. Zypaeus: *Opera omnia* Antwerpen, 1675.⁴¹ Az elveszettek közül Athanasius Kircher műve Kende leírása alapján nem is tarthatott oda, mert ex libris ezt kizárja.⁴² Meg kell azonban jegyezni azt is, hogy a legtöbb „ex libris comiti Adami a Zrinio” bejegyzés felismerhetően a könyvtár utolsó magántulajdonosának, Heinrich Daunnak a kezétől származik, aki úgy látszik valamilyen még élő családi tradíció, vagy esetleg elkülönült tárolás alapján írta be azt a hátsó kötetábla belsejére.⁴³

Az 1918-as Zrínyi-kiállítás katalógusában Ferenczi Zoltán szintén törekedett a szétválasztásra. Ő 28 könyvet és 5 kéziratot tekintett Zrínyi Ádámnak.⁴⁴ Ezek közül azonban 17 új Kendéhez ké-

³⁸ BZ 11., BZ 211. (*Les supplement de J. Freinsheimus sur la seconde decad de Tite Live*. Tom. III., IV., VIII.)

³⁹ Zrínyi Ádám özvegye másodsor Maximilián Ernest Wlassim morvaországi grófhhoz ment férjhez. A könyvtárat így öröklő Wlassimok maguk is könyvgyűjtők voltak, s 29 saját kezű bejegyzést őrző könyvük, amelyeknek eredetileg semmi köze nem volt a Zrínyiekhez, beleolvadt a Zrínyi-könyvtár anyagába. Ezeket a köteteket (BZ 4., 21., 40., 77., 78., 84., 85., 88., 92., 129., 146., 148., 169., 176., 178., 234., 236., 240., 242., 245., 256., 259., 294., 312., 315., 318., 364., 378.) a possessorbejegyzés alapján lehet kiszűrni.

⁴⁰ S[igmund] KENDE, *i. m.* 43–48. Werke mit ex libris des Grafen Adam Zrinyi.

⁴¹ S[igmund] KENDE, *i. m.* 45., 46., 48.

⁴² Kende szerint a kötetben „Comit. de Cavriani” ex libris van.

S[igmund] KENDE, *i. m.* 46. Ez a Cavriani nem más, mint Maria Katherina Lamberg és Maximilián Ernest Wlassim lányának, Maria Johannának a második férje. A Zrínyi-könyvtárat azonban nem ő, hanem a másik lány, Leopoldina örökölte, aki egy Daun grófhhoz ment feleségül. Nyilvánvaló, hogy a Cavriani ex librist tartalmazó kötet később, a családi kapcsolatok révén, véletlenül keveredett a Zrínyi-könyvek közé. A két Wlassim lányról lásd ORLOVSKY Géza, *i. m.* 63.

⁴³ Heinrich Daunnak fennmaradt egy Budapestre küldött sajátkezű listája a Zrínyi-könyvekről: OSZK Kézirattár Fol. Hung. 1762. ff. 116–142. Ez alapján kétséget kizáróan azonosítható a Zrínyi könyvekben lévő kézírása.

⁴⁴ 1618–1918. *Zrínyi kiállítás*. Gróf Zrínyi Miklós, a költő és hadvezér születésének háromszázados évfordulója alkalmából rendezte a Magyar Tudományos Akadémia. Bevez. FERENCZI Zoltán. Bp. 1919. 39–41.

⁴⁵ Az egyik a már említett *Florilegium* BZ 95., a másik egy francia nyelvű orvosi könyvet tartalmazó kolligátum 1668–69-ből: BZ 293. (*Observationes chirurgiques de Guillaume Fabri de Hilden*... A Genev 1669.; Severino Marco Aurelio: *De la médecine efficace*... A Genev 1668.; La Forest D'Alcmar: *Observationes et histoires chyirurgiques*... A Genev 1669.)

pest, aminek az az oka, hogy Ferenczi szinte minden 1664 utáni könyvet idesorolt. Ha ehhez hozzáadjuk azt a két szintén 1664-nél későbbi kötetet, amely sem Kendénél, sem Ferenczinél nem szerepel, ám ma is megvan⁴⁵ akkor végső legnagyobb számul 43-at kapunk. Ha viszont ebből levonjuk a Kende óta elveszett 3 könyvet, a Zrínyi Ádám halála után megjelent 2 művet és a 4, csak Ferenczinél található, mindenféle korabeli jelzet nélküli, kétes provenienciájú kötetet, akkor 34-et kapunk.⁴⁶ Ez lehet az, amely Zrínyi Ádám könyvtárához tartozott.

Mindezzel azonban még nem választottuk szét tökéletesen Zrínyi Miklós és Ádám bibliotékáját. Ádám tudniillik nem egy, korábban bizonyíthatóan apja birtokában lévő művet egyszerűen átosztott a sajátjai közé. Így például a *Le cose maravigliose dell' alma citta di Roma*, című 1636-os Róma-guidát, vagy a Zrínyi Miklós kedvenc szerzőinek számító Guiccardini és Malvezzi művét.⁴⁷ A Guiccardini-féle 1613-ban Amsterdamban megjelent *Omnium Belgii, sive inferioris Germaniae regionum descriptio* „Francisci Listij” bejegyzése a költő könyvtárára mutat, mert abba Lisztiusznak több kötete is bekerült.⁴⁸ A Malvezzi-kolligátumban pedig ott van Zrínyi Miklós „Sors bona nihil aliud” jelmondata, sőt néhány sajátkezű bejegyzése is. Különösen nehéz az 1664-es kiadványok hovatartozásának a megítélése. Nádasy Ferenc *Mausoleum*-a minden bizonnyal Zrínyi Miklósé volt, s talán az 1664-ben megerősödő francia kapcsolatai révén került hozzá Calprenède: *Faramond, ou l'histoire de France, dédiée au roy* című és Amelot de La Houssaye: *Suplement à l'histoire du gouvernement de Venise* című francia nyelvű históriája.⁴⁹ Ez azonban már nem olyan egyértelmű, mert a költő francia nyelvtudásáról nincsenek adataink, fiáról viszont tudjuk, hogy bírta ezt a nyelvet.

A Zrínyi-könyvtár monográfiájának elkészítésekor e számos probléma miatt minden egyes kötet hovatartozásának a megítélése nagy körültekintést igényel. Az azonban már most is megállapítható, hogy Zrínyi Ádám könyvtára mind nagysága, mint összetétele, mind a közvetített európai műveltség tekintetében messze elmarad Zrínyi Miklósétól, s nem haladja meg a korabeli átlagot. Az általa beszerzett mintegy húsz könyv jelentős része bécsi iskolai tananyag. Ezek korszerűségére jellemző, hogy majd fél évszázaddal korábban Ignatius Hinko de Wlassim Morvaországban kísértetiesen hasonlókból szerezte ismereteit; Cyprianus Soarez retorikájának egy korábbi változata például ugyanúgy megvolt neki, mint Zrínyi Ádámnak.⁵⁰

Nem szabad azonban elfelejteni, hogy Zrínyi Ádám mögött a teljes Zrínyi-könyvtár állt, s számos sajátkezű bejegyzése, betétcédulája⁵¹ arra mutat, hogy élt is e felbecsülhetetlen értékű gyűjtemény nyújtotta műveltség lehetőségével.

⁴⁶ A négy, semmiféle korabeli jelzettel nem tartalmazó, kétes provenienciájú kötet: BZ 73., BZ 82., BZ 307., BZ 321.

⁴⁷ A Róma-guida: BZ 230., a Guiccardini kötet: BZ 391., a Malvezzi kolligátum: BZ 112. Ezekről lásd KOVÁCS Sándor Iván–KIRÁLY Erzsébet: „*Adria tengernek főnforgó habjai*”. *Tanulmányok Zrínyi és Itália kapcsolatáról*. Bp. 1983. 16., 216.

⁴⁸ Liszti bejegyzés található például a következő kötetekben: BZ8., BZ 13., BZ35., BZ 36., BZ 370. KOVÁCS Sándor Iván –KIRÁLY Erzsébet, *i. m. i. h.*

⁴⁹ BZ 219.,

⁵⁰ Cyprianus SOAREZ, *De arte rhetorica. Libri tres*. Coloniae, 1612. BZ 236. Ex librise szerint 1629-ben Ignatius Hinko de Wlassim tulajdonában volt.

⁵¹ Ilyen papírszeletre írt bejegyzéseket tartalmaz például Girolamo Frachetta munkája: *Il seminario de goveri di stato et guerra* Velence, 1617. BZ 14.; Famiano Strada műve a *De bello Belgico* Róma, 1647. BZ 116.; valamint Pázmány Péter *Hodogeus. Igazságra vezérlő kalauz*-a is: Pozsony, 1637. BZ 13